

kom skupinom koja se »borila u građanskom ratu i izgubila«. Takvo razmišljanje pisca vodi sasvim blizu zaključku da je i rat u Hrvatskoj 1991. izbio krivnjom Hrvata koji su tvrdoglavo branili svoje nacionalne svjetinje. Ostaje otvoreno pitanje krije li se iza tih tvrdnji piščeva neinformiranost ili predrasude? Čini se da Lindsay bivšoj Jugoslavenskoj federaciji daje pogrešan smisao i značaj izjednačujući obrazac američke federacije koja zapravo funkcionira kao golema jednonacionalna država, i bivše jugoslavenske federacije čija se povijest sastojala od neprestana političkog cjenjkanja među različitim nacijama i borbe protiv prevlasti dominirajuće srpske nacije.

U pogovoru Johna Kennetha Galbraitha američkim je čitaocima knjiga preporučena kao zanatski pisano i zanimljivo štivo. Dileme u pogledu njene preglednosti, jasnoće izlaganja i koncentracije informacije zacijelo nema. Ipak, u sadržaju je povremeno narušen kvalitet eksplikacije. Pisac doduše nije mogao preuzeti odgovornosti za cjelovit istraživački poduhvat ali to ga ne opravdava da u prosudbi povijesnih i najnovijih događaja u Hrvatskoj preuzme stereotip o konzervativnom hrvatskom nacionalizmu povezanom sa sindromom genocidnosti i fašistoidnosti.

Lindsayeva knjiga koherentno je logički strukturirana u 21 kraćih poglavlja, a bilješke su zbog lakšeg čitanja dodane na kraju knjige. Knjiga sadrži korisne dodatke u obliku osnovnih geografskih karata, pregleda osnovne literature, kazalo osoba, kazalo zemljopisnih pojmova i niz zanimljivih fotografija. Među tim gradivom potkrale su se neke pogreške. Primjerice, u tablici o procentualnoj etničkoj rasprostranjenosti na prostoru nekadašnje Jugoslavije preuzeta iz *Yugoslav Survey* 32 (ožujak 1990.–1991.) iznosi se da u ukupnom pučanstvu Hrvatske na Hrvate otpada 75 posto; Srbe 15 posto i Jugoslavene 9 posto. Prema službenom popisu stanovništva 1991. u Hrvatskoj je 78,1 posto Hrvata; 12,2 posto Srba; 0,9 posto Muslimana; 2,2 posto Jugoslavena i 1,0 posto regionalno opredjeljenih.

Najzad, za Lindsayeva bi svjedočanstva mogli kazati da su nedvojbeno živopisna, sustavno izložena ali isuviše nadahnuti ikonografijom zlatnih vremena antifaašizma da bi dublje prodrla u suvremena povijesna zbivanja na ovim prostorima.

Nada Kisić-Kolanović

SABRINA PETRA RAMET, Balkan Babel – Politics, Culture and Religion in Yugoslavia, Westview Press, Boulder – San Francisco – Oxford, 1992., 230 str.

Sabrina Petra Ramet, profesor međunarodnih studija na Sveučilištu Washington, zadnja dva desetljeća uglavnom je provela u Europi istražujući noviju povijest istočno-europskih zemalja, napose uzroke posvemašnje propasti komunističkog sustava u tim zemljama. Za hrvatsku historiografiju posebno je važna njezina najnovija knjiga u kojoj analizira sukobe u ekonomiji, politici i kulturi koji su doveli do dezintegracije Jugoslavije. U naslovu knjige poslužila se biblijskom metaforom babilonskog tornja, kojom čitatelju na slikovit način predočava da je Jugoslavija bila umjetna državna tvorevina izgrađena na nepomirljivim suprotnostima. Prema *Bibliji* babilonska kula trebala je doprijeti do neba, ali je to spriječila pometnja jezika graditelja. Slično se, smatra autorica, dogodilo s Jugoslavijom koja je »(...) uvijek bila babilonski toranj čiji graditelji nisu samo govorili različitim

jezicima, nego su govorili jedni mimo drugih.« (175) Glavni uzrok jugoslavenskih razdora nalazi u tome što je Jugoslavija bila višenacionalna zemlja u kojoj su razlike između nacionalnih kultura bile tako snažne da su onemogućile njihovu uzajamnost unutar jedne državne zajednice. S. Ramet pod pojmom kulture shvaća sve materijalne i duhovne vrijednosti što potkrepljuje i njezina tvrdnja da su religija i politika potomci iste majke – kulture shvaćene u najopćenitijem smislu (3). Navedeni pojmovi – kultura, politika i religija, nemaju samo ključnu ulogu u formulaciji teze o raspadu Jugoslavije, nego ujedno predstavljaju sadržajnu okosnicu i naslove triju poglavlja knjige. U prvom dijelu knjige pod naslovom »Politika« razmotreni su događaji u Jugoslaviji od 1980. do 1991. godine (7–57). U tom razdoblju pojavila se potreba za revizijom političke formule koju je stvorio Tito, čije su najvažnije sastavnice bile samoupravljanje u ekonomiji, bratstvo i jedinstvo u unutarnjoj politici i nesvrstanost u vanjskoj politici. Glavni uzrok unutarpartijskih sukoba u tom razdoblju autorica otkriva u gotovo konfederalnom modelu državnog ustroja koji se počeo razvijati početkom sedamdesetih, a našao je potvrdu u Ustavu iz 1974. godine. Za politički sustav inauguriran 1974. godine utvrdila je da je poticao na daljnju liberalizaciju, pa je mogao ostati nepromijenjen samo uz dva nužna uvjeta: 1) autoritet koji je mogao razriješiti sukobe i uskladiti međurepubličke razlike – to je bio J. Broz Tito do svoje smrti 1980. godine; 2) ekonomski napredak kakav je postojao krajem sedamdesetih. Nacrt ustavnih reformi koji je u listopadu 1984. godine predložio i na XIV. Plenumu CK SKJ branio CK SK Srbije S. Ramet ocjenjuje kao prvi ozbiljni napad na Ustav iz 1974. godine, jer se njime pozivalo na sužavanje kompetencija republičkih i pokrajinskih skupština, odnosno na jačanje uloge Savezne skupštine. Upozorila je da se u tim zahtjevima očitovala težnja Srbije za dominacijom u središnjim državnim institucijama. U opisu daljnjih srpskih koraka koji su imali za cilj reviziju Ustava iz 1974. godine posebice je ukazala na unošenje termina »autonomaši« za čelnike AP Kosova i Vojvodine u rezolucije CK SK Srbije u travnju 1985. godine i na srbijansko-crnogorski uspjeh na XIII. Kongresu CK SKJ (25.–28. VI. 1986.), na kojem su sužene kompetencije republičkih i pokrajinskih skupština, a CK SKJ povjereno pravo nadzora nad njihovim radom i sazivanja izvanrednih partijskih kongresa. Utvrdila je da je taj, u historiografiji gotovo nezamijećen kongres, bio prekretnica u međurepubličkim odnosima, jer je uz velik rizik nametnuo proces recentralizacije jugoslavenske države. Uslijedilo je naglo propadanje SKJ, koje je krajem osamdesetih omogućilo stvaranje oporbenih političkih stranaka (19). U drugom dijelu političkog dijela studije autorica analizira događaje u razdoblju od 1987. do 1992. godine, u kojem je došlo do dezintegracije Jugoslavije u najvažnijim područjima državnog života – politici, ekonomiji i pravnom sustavu. Uopće ne dvoji o odgovornosti S. Miloševića za uništavanje veza među jugoslavenskim republikama: »Njegova politika uništila je ostatke bilo kakvog konsenzusa među jugoslavenskim republikama i krajem 1989. u svim praktičnim područjima Jugoslavija je prestala postojati« (21). Jasno ukazuje i na njegovu odgovornost za izbijanje rata 1991. godine, ustvrdivši da je rat koji je tzv. JNA pokrenula u ime »jedinstva« bio završni kamen programa koji je Milošević provodio od 1987. godine (53). Snagu argumenata kojima je utvrđena odgovornost S. Miloševića djelomice narušava pokušaj S. Ramet da ih potkrijepi komparativno-historijskom metodom. To se napose odnosi na usporedbu Miloševićevog prijedloga ustavnih reformi s osnovama američkog parlamentarnog ustroja, te na usporedbu otpora nesrpskih naroda prema Miloševićevom protuustavnom pokretu s otporom negermanskih naroda prema modernizacijskim reformama austrijskoga cara Josipa II. (1780.–1790.) (33).

Na temelju analize međurepubličkih rasprava u razdoblju od 1989. do 1991. godine autorica je utvrdila da su njima dominirala četiri glavna pitanja: 1) ekonomsko pitanje s promicanjem radikalnih reformi, pa čak i uvođenja tržišnog sustava u gospodarstvo; 2) savezno pitanje s prijedlozima reforme postojećeg modela federacije (Bosna i Hercegovina, Makedonija); konfederalnog državnog ustroja (Hrvatska, Slovenija), asimetrične federacije (dio slovenskih političara) i konsolidacije federacije uz proširenje kompetencija središnjih organa vlasti (Srbija, Crna Gora); 3) pitanje političkog pluralizma; 4) problem propadanja osjećaja zajedništva. Potaknuta činjenicom da se propadanju osjećaja zajed-

ništva, koje je ugrožavalo temelje jugoslavenske države, obraćala najmanja pozornost, S. Ramet je u poglavlju pod naslovom »Bratstvo i jedinstvo« upozorila na uzroke jugoslavenskih razdora (37–57). Uočila je da su se antagonizmi iz monarhističke Jugoslavije očitovali i u komunističkoj Jugoslaviji, pa je razmatranje započela s 1918. godinom. Podsjetila je da Jugoslavija nije nastala na temelju samoodređenja naroda nego snagom srpskih bajuneta, odnosno Srbiji sklonih međunarodnih čimbenika, kao i na to da Hrvati nikada nisu priznali novu državu. Nakon osvrta na najznačajnije dokumente o državno-pravnom ustroju Jugoslavije, posebice one iz 1939. i 1974. godine, zaključila je da je ona tijekom sedamdeset godina svoga postojanja upadala iz krize u krizu jer nije uspjela pronaći uspješnu formulu za rješavanje nacionalnog pitanja. Glavni uzrok tomu nalazi u velikosrpskoj ideologiji, koju na žalost analizira samo u komunističkom razdoblju, u kojem su joj pečat dali A. Ranković i S. Milošević, bez ukazivanja na njezine začetnike i ranije promicatelje. Detaljnom opisu događaja iz 1990–91. godine autorica najveću pozornost obraća naoružavanju, protuustavnom referendumu i pobuni hrvatskih Srba, proglašenju suverenosti Hrvatske i Slovenije, srbijansko-crnogorskoj agresiji na te dvije republike, pozicijama koji su Bosnu i Hercegovinu i Makedoniju naveli na napuštanje »status quo pozicije« i prihvaćanje hrvatsko-slovenskog izbora i situaciji na Kosovu i Sandžaku. Ocjenjujući odnose između Hrvatske i Slovenije u tom, za opstanak obiju republika kritičnom razdoblju, ustvrdila je da se hrvatski predsjednik F. Tuđman, čije radove navodi kao važan prinos razotkrivanju mitova u srpskoj historiografiji (41), dao navesti na napuštanje saveza sa Slovenijom u zamjenu za srpska obećanja o »dobrim namjerama«. Nadalje, ocijenila je da on nije vjerovao da tenkovi upućeni na Sloveniju mogu biti iskorišteni i protiv Hrvatske (53.). Glede iznijetih stajališta S. Ramet o hrvatskoj »naivnosti« i »izdaji« Slovenije valja upozoriti na nekoliko činjenica koje ona prešućuje: 1) sa Slovenijom se, za razliku od Hrvatske, nije ozbiljno računalo u »obnovljenoj Jugoslaviji« o čemu svjedoče svi do sada poznati velikosrpski programi i zemljovid. U tom kontekstu treba interpretirati i napad tzv. JNA na Sloveniju; 2) Slovenija je uspjela zadržati oružje Teritorijalne obrane s kojim se učinkovito obranila, dok je hrvatsku tzv. JNA potpuno razoružala. U toj, krajnje neizvjesnoj situaciji hrvatske vlasti bi pomaganjem Sloveniji ugrozile opstojnost Republike Hrvatske i k tomu izazvale osudu međunarodne zajednice. Dakle, ostajući izvan sukoba vodile su brigu o primarnim državnim interesima. To je pravo koje se ne osporava niti jednoj državi, pa ni Republika Hrvatska ne bi trebala biti izuzetak; 3) hrvatske vlasti pregovarale su s Miloševićem kako bi odgodile napad na Hrvatsku dok se ne izvrše nužne obrambene pripreme, a ne zbog toga što su vjerovale u njegove »dobre namjere«. Ocjenjujući držanje velikih sila prema dezintegraciji Jugoslavije, a posebice uzroke njihovog dugog oklijevanja da diplomatskim priznanjem pruže potporu novonastalim državama autorica je ustvrdila da Sjedinjene Američke Države kao najveća vojna i politička sila snose veliku odgovornost za tragediju koja je uslijedila. Zaključila je da je američki predsjednik G. Bush bio uvjeren da će ostracizmom demokracije iz Hrvatske i Slovenije i pružanjem potpore komunističkoj Srbiji dati svjedočanstvo Moskvi da joj ostavlja slobodne ruke u slamanju pokreta sovjetskih republika za nezavisnost. S gorčinom se osvrnula na izjavu državnog sekretara J. Bakera iz lipnja 1991. godine kojom je Hrvatsku i Sloveniju upućivao na pregovore s Miloševićem: »Jedina forma pregovora kompatibilna s očuvanjem Jugoslavije, čega su Bush i Baker morali biti svjesni, bila je potpuna predaja hrvatske i slovenske vlade i njihovo podvrgavanje srpskom diktatu« (52). Udio u odgovornosti europskih velikih sila – Velike Britanije i Francuske, nije naznačen premda je on bio podjednak ako ne i veći od američkog.

U drugom dijelu knjige pod naslovom »Kultura« razmotren je utjecaj tiska, moderne glazbe (rock, punk), te kulturno-civilizacijskih i tradicijskih razlika na dezintegracijske procese u Jugoslaviji (57–121). Istražujući partijske dokumente iz pedesetih i šezdesetih godina S. Ramet je utvrdila da su komunisti bili svjesni da međurepublički konflikti izviru iz kulturnih razlika, pa su pokušali, kasnije se pokazalo potpuno bezuspješno, stvoriti novu jugoslavensku kulturu, utemeljenu u partizanskoj mitologiji i ideologiji samoupravljanja. Izrazila je sumnju u mogućnost učinkovite homogenizacije

različitih nacionalnih kultura, a posebice njihove nadnacionalne unifikacije. Zaključila je da uspješnost ranijih takvih pokušaja – u Španjolskoj, Francuskoj ne može biti nikakva osnova za optimizam. Naime, od XIX. stoljeća, kada je završen proces formiranja modernih europskih nacija, svi pokušaji nadnacionalnih integracija su propali. O tome posebno svjedoče neuspjesi u našem stoljeću – u Sovjetskom Savezu, međuratnoj i poslijeratnoj Čehoslovačkoj i Jugoslaviji i Rumunjskoj (182). U okviru analize utjecaja kulturnih razlika na dezintegraciju Jugoslavije autorica je uočila da tu nije dogodio samo sukob između različitih nacionalnih kultura, nego i kulturno-civilizacijski sukob, u kojem su se jasno očitovale razlike između europskoga Istoka i Zapada. Utvrdila je da su na području Jugoslavije koegzistirala dva različita tipa društva; s jedne strane agrikulturna (poljodjelska) društva u Hrvatskoj, Sloveniji i Vojvodini, a s druge strane pastoralna (pastirska) društva u najvećem dijelu Bosne i Hercegovine, Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji i na Kosovu s potpuno oprečnim sustavom kulturnih, političkih, estetskih i drugih vrijednosti. Politički uspjeh S. Miloševića i srbijansko-crnogorsku agresiju iz 1991. godine drži posljedicom patrijarhalno-pastoralne tradicije kojom dominira strah od drugačijeg i nepoznatog – pripadnika drugih vjerskih i nacionalnih zajednica, demokratskih procesa zapadno-europske provenijencije, emancipacije žena i dr. Utvrdila je da je Milošević uspješno manipulirao tim strahom pretvorivši ga u polugu mržnje, predrasuda, šovinizma i nasilja (110).

U trećem dijelu knjige S. Ramet analizira ulogu Katoličke i Pravoslavne crkve, te islamske vjerske zajednice u političkom i društvenom životu Jugoslavije, kao i njihov utjecaj na dezintegracijske političke procese. Ocijenila je da su u odnosima između Katoličke crkve i države važnu ulogu imala tri »simbola«: biskup Strossmayer, kardinal Stepinac i Drugi Vatikanski sabor, o kojima su država i Crkva imale potpuno različita stajališta. Na temelju razmatranja brojnih relevantnih izvora utvrdila je da su se komunisti, zaobilazeći povijesne činjenice, dvojicom crkvenih velikodostojnika koristili za promicanje režimske ideologije. Svoj zaključak o vrlo teškom položaju Katoličke crkve u obje jugoslavenske države posvjedočuje podacima o odbijanju jugoslavenske vlade da sklopi konkordat sa Svetom Stolicom 1937. godine, progonima i ubojstvima svećenika i redovnica nakon II. svjetskog rata, montiranom političkom procesu kardinalu Stepincu 1946. godine, prekidu diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Vatikana 1952. godine, pokušajima režima da putem svećeničkih organizacija izazove unutarcrkveni raskol i dr. Drugi Vatikanski sabor (1962.–1965.) drži prekretnicom u odnosima između države i Crkve, ali upozorava da je ostvareni *modus vivendi* bio stalno narušavan nepomirljivim suprotnostima između marksističkog i kršćanskog svjetonazora. U poglavlju »Borba za novu Jugoslaviju« S. Ramet je razmotrila držanje Crkve u Hrvata u vrijeme raspada Jugoslavije i u neovisnoj hrvatskoj državi (143.–144.). Zaključila je da je Crkva, unatoč potpori demokratskim procesima, uspjela sačuvati distancu prema hrvatskim vlastima, koristeći se prednostima koje pruža demokracija za promicanje svoga utjecaja u društvu. Za Srpsku Pravoslavnu Crkvu u razdoblju od 1918.–1992. godine utvrdila je da je dijelila sa srpskim nacionalistima entuzijazam da će Hrvatsku pretvoriti u područje srpske političke, ekonomske, kulturne i vjerske ekspanzije. Usto je iskazivala netrpeljivost prema Katoličkoj crkvi koju je optuživala za »iskrivljavanje prave vjere« (150). Razmatrajući uzroke velikog političkog utjecaja SPC do 1945. i njezine pastoralne neučinkovitosti u vrijeme političke izolacije nakon 1945. godine, S. Ramet je uočila problem koji je inozemnim povjesničarima uglavnom ostajao skriven – da se ta, po svom ustroju državotvorna crkva u komunističkoj Jugoslaviji našla u neprirodnom položaju, jer je država prestala promicati srpstvo i pravoslavlje. Têk je Milošević, uočivši njezinu veliku moć u buđenju srpskog šovinizma, ponovo pretvara u »duhovni temelj i najvažniju sastavnicu srpskog nacionalnog identiteta« (161). Uspoređujući oporbeno djelovanje SPC s oporbenim djelovanjem Katoličke crkve S. Ramet je uočila bitnu razliku, utemeljenu u ustroju tih crkava. Naime, dok je Crkva u Hrvata, potaknuta univerzalnim kršćanskim principima, prosvjedovala protiv terora ne vodeći brigu o nacionalnoj pripadnosti ugroženih – primjer toga je njezino zalaganje za Albance na Kosovu, oporbeno djelovanje SPC bilo je uvje-

tovano činjenicom da je ona srpska državotvorna institucija. Stoga ju na prosvjede glede narušavanja ljudskih prava nije moglo potaknuti ništa što premašuje okvire srpske nacije i kulture (159). Razmatranje djelovanja islamske vjerske zajednice autorica je započela s ocjenom da su muslimani i u prošlosti i u novije vrijeme bili izloženi pokušajima asimilacije od strane Hrvata i Srba. Tu svoju ocjenu potkrepljuje netočnim podatkom o »kroatizaciji« muslimanskih pisaca u djelu *Bibliografija hrvatskih pisaca B i H između dva rata* (Zagreb, 1989.). Naime, muslimanski pisci (Salih-beg Bakamović, Abdulatif Dizdarević, Osman Nuri Hadžić i dr.) glede nacionalne pripadnosti izjašnjavali su se kao Hrvati, pa su na temelju tog kriterija i uvršteni u knjigu. Asimilacijskim prijetnjama objašnjeni su i zahtjevi dijela muslimanskih intelektualaca za islamskom republikom, kao i pristajanje najvećeg broja muslimana uz jugoslavensku federaciju sve do njezine dezintegracije (173). U rezoluciji islamskog vjerskog vodstva iz siječnja 1991. godine, kojom je ono po prvi put nakon II. svjetskog rata, osuđujući srpski teror na Kosovu, izašlo iz izolacije, S. Ramet pronalazi svjedočanstvo o tome da se ona nalazila u težem položaju od ostalih vjerskih zajednica i da je njezin »izlazak iz šutnje« omogućila tek propast komunizma (174).

U pogovoru svoje knjige S. Ramet je izrazila ne samo krajnji pesimizam glede bilo kakve mogućnosti obnove Jugoslavije, nego je, znajući za veliku ulogu međunarodnih čimbenika u nastanku prve i druge Jugoslavije, upozorila na pogubnost promicanja takve zamisli. S druge strane, kulturni polet koji je tijekom osamdesetih zahvatio jugoslavenske republike uvjerio ju je da svaka od njih ima mogućnosti za skladan razvoj, ali samo kao zasebna država. Na kraju možemo samo zaključiti da je autorica na zanimljiv, interdisciplinarn način istražila uzroke dezintegracije Jugoslavije, upotrebljavajući pri tom pri tom u historiografiji još uvijek nedovoljno iskorištene izvore.

Vrijednost njezine knjige posvjedočuje i pisac predgovora dr. Ivo Banac koji je ustvrdio da je S. Ramet shvatila kulturni kontekst jugoslavenskih međunacionalnih odnosa bolje od većine svojih kolega, koji su početkom devedesetih iznosili potpuno nerealna stajališta o tom problemu (IX).

Zoran Grijak

EUGEN DIDO KVATERNIK, Sjećanja i zapažanja 1925–1945. Prilozi za hrvatsku povijest. Uredio dr. Jere Jareb. Nakladničko društvo Starčević, Zagreb 1995., 332 str.

Objavlivanje sjećanja i zapažanja jednog istaknutog ustaškog dužnosnika je doista značajan historiografski događaj. Ona potvrđuje golemo nejedinstvo u ustaškom pokretu ne samo za vrijeme emigracije već i za prve dvije godine trajanja Pavelićeve Nezavisne države Hrvatske i ocjenjuje Pavelićevu vladavinu kao totalitarističku, nesklonu kompromisima, promjenama i pregovorima, a to je bitna osobina dobre politike. Drugim riječima Eugen Dido Kvaternik (Zagreb, 29. III. 1910. – Cordoba u Argentini, 1962.) osuđuje Pavelića za političku nesposobnost i za ulogu kojoj nije bio dorastao, pa je Pavelić umjesto da doprinese jedinstvu hrvatskog naroda poradio na njegovim podjelama. Sjećanja su doista »intrigantna« (Željko Krušelj, Dvostruki scenarij. *Večernji list*, 10. IX. 1995.), i iz njih se vidi da je Kvaternik za glavnog neprijatelja smatrao komuniste, boljševike, a ne Dražu Mihailovića i Srbe, pogotovo stoga što je po Kvaterniku u tim prvim danima suradnje s Nezavisnom državom Hrvatskom bio sklon i general Milan Nedić,